

Ecòs misògins de la comèdia grega antiga a l'*Espill* de Jaume Roig

Misogynistic echoes of Greek comedy in Jaume Roig's *Spill*

Vivian L. Navarro Martínez

Universidade de Coimbra

vinamar1991@gmail.com

Data de recepció: 27/03/2018

Data d'acceptació: 02/08/2018

Resum

L'afamat llibre de Jaume Roig, l'*Espill*, ha passat a la història de la nostra literatura com un gran exemple de la literatura misògina; i ha estat demostrat en diverses ocasions que els tòpics que hi trobem relacionats amb la misogínia es poden rastrejar fins a la literatura grega antiga. Al nostre treball pretenem posar en relleu aquells tòpics més destacats que es relacionen amb la tradició de la comèdia grega antiga, tot i que no són exclusius d'aquesta, perquè els orígens es rastregen fins a la poesia gnòmica i formen part de l'imaginari col·lectiu grec. D'aquesta manera, exposarem diversos fragments i passatges extrets dels autors de les diferents fases de la comèdia grega (Antiga, Mitjana i Nova) i els relacionarem amb determinats tòpics de l'obra de Roig. L'objectiu principal és realitzar una síntesi de les semblances entre la misogínia de l'*Espill* i aquella pròpia de la comèdia grega.

Paraules clau: Jaume Roig, literatura misògina, comèdia grega, poesia gnòmica, tipus còmics

Abstract

The famous book by Jaume Roig, *Spill*, is an important part of our literary history as well as a great example of misogynist literature; several studies on this topic have shown on many occasions that its origin can be traced back to ancient Greek literature. The aim of this paper is to focus on the relation with the tradition of ancient Greek comedy and his elements of misogyny, and to synthesize the similarities between the misogyny of *Spill* and that of Greek comedy; indeed although some topics are not exclusive of comedy, but their origin can be traced back to gnomonic poetry and regarded as a part of the Greek collective awareness, Comedy has an important role. On the basis of a discussion of several fragments and passages extracted from the authors of the different phases of Greek comedy (Ancient, Middle and New) can be suggested a relation between them and certain topics of Roig's work.

Keywords: Jaume Roig, misogynist literature, Greek comedy, gnomonic poetry, comic characters

Taula de continguts:

1. Jaume Roig i l'*Espill*
2. La misogínia a la literatura grega antiga
3. Misogínia a l'*Espill* i la comèdia grega antiga: passatges i fragments explicatius
  - 3.1. Misogàmia
  - 3.2. La caracterització de la dona: semblances i diferències entre la comèdia grega i l'*Espill*
  - 3.3. *Feres fembres*
4. Podem considerar la comèdia grega com una possible font de l'*Espill*?

Bibliografia

1. Jaume Roig i l'*Espill*

Podríem dir que, quan imaginem l'afamat llibre de Jaume Roig, l'*Espill*, el primer en què pensem és l'acarnissada misogínia que en ell es troba d'una manera palesa. Però qui era realment Jaume Roig? Els testimoniatges dels que disposem deixen clar que era metge, nét i fill d'altre metge, Jaume Roig *lo vell*, nascut a València, conseller de la ciutat i examinador de metges. Sabem que Roig fill va exercir la medicina, que també fou examinador de metges i que va treballar als hospitals d'En Clapers, d'En Bou i dels Innocents, entre els anys 1450 i 1478, com a metge i administrador¹. A més a més, fou metge, benefactor i col·laborador de diversos convents, monestirs i parròquies de la ciutat, entre els quals cal destacar la parròquia de Sant Nicolau i Sant Pere, el Reial Monestir de la Santíssima Trinitat i el Reial Convent dels Predicadors. Finalment, cal dir que va estar metge de cambra de la reina Maria de Castella, esposa d'Alfons el Magnànim, des de l'any 1446 fins la mort de la mateixa al 1458, i després del seu cunyat, Joan II². Tots aquests fets explicarien la profunditat de les referències mèdiques³ i les al·lusions a diversos escenaris de la vida del propi autor que podem trobar arreu del text de l'*Espill*⁴. Trobem documentada també que la redacció del seu llibre esdevingué a la població de Callosa d'En Sarrià, com ell mateix conta a l'inici de l'*Espill*, als versos 9-10, governada en aquell temps per la família Bou, amb la qual sembla que el nostre autor guardava una estreta amistat⁵. La causa d'aquesta estada, produïda entre l'any 1459 i el 1460, fou el brot de pesta que va assolir la capital entre els anys 1459 i 1467, el qual sembla que va acabar amb la vida de la seua pròpia esposa, Isabel Pellicer, a la qual dedica uns versos a la seua obra.⁶ Tot i així, aquests

---

1 Carré, A (2006). *Jaume Roig. Espill*. Barcelona, pp. 27-28.

2 Carré, A (2006:27). *op. cit.*, pp. 27.

3 *Vid.* vv. 5834-5846 (procediments de diagnòstic), 6194-6215, 8873-8888 (ginecologia), 8671-8679 (obstetrícia), 10099-10133 (dieta per a l'abstinència), 11985-12006 (malalties).

4 El primer hospital del qual s'encarrega, el d'En Clapers, situat extramurs, apareix a l'obra i el serveix d'excusa per a parlar de les males arts de la dona de l'hospitaler (vv. 920-931). *Vid.* Rubió, R. (1983).

5 El protagonista s'adreça a Baltasar Bou, senyor de Callosa d'En Sarrià i nebot seu a l'història, per a contar-li com l'han maltractat les dones durant la seua vida i així fer que s'allunye d'elles (vv. 240-291).

6 Aquesta dona (vv. 15998-16000), llevat de la Verge Maria, és l'única que es salva de la diatriba contra totes les altres, expressant el protagonista de la ficció tota la seua admiració i respecte per ella.

són temes que encara es discuteixen, i és clar que l'autoria i la cronologia de l'obra són encara objectes de debat que no escauen al nostre estudi⁷.

Pel que fa a la misogínia que esmenàvem, aquesta no s'ha d'explicar per motius personals, puix que darrere de l'*Espill* hi ha una llarga tradició cultural, social i literària, a la qual destaquen els precedents grecs, com afirma J. Redondo⁸. D'altra banda, la temàtica de l'obra de Roig entraria dins l'apogeu de la presència de la dona a la literatura a partir del segle XIV i sobretot al XV, moment en què els temes envers l'amor i els seus subtemes reben el focus d'atenció dels literats, de manera que el debat al voltant de la dona esdevé una temàtica força conreada. Així doncs, dins aquest tema trobem dues corrents ben diferenciades: una literatura de crítica voraç, a la qual pertany l'*Espill*, i un altra defensiva i condescendent, on hem d'englobar, per exemple, *L'excusacion de maistre Alain envers les dames* d'Alain Chartier i el *Triunfo de les dones* de Joan Roís de Corella.

2. La misogínia a la literatura grega antiga

Els tòpics literaris misògins no remunten la comèdia grega antiga, és a dir, autors com Aristòfanes, Alexis o Menandre no han inventat res al respecte, ans al contrari: ho han pres d'una extensa i antiga tradició cultural, que inclou la literatura. Tampoc podem adscriure aquestes referències a cap gènere ni època concreta, doncs presenten una continuïtat explícita al llarg dels mateixos. D'aquesta manera, els tòpics femenins perviuen al llarg de tota la literatura grega antiga fins la bizantina, passant per la llatina, sense alteracions significatives. Trobem, doncs, tot un bagatge molt antic que travessa les diferents èpoques i gèneres de la literatura grega (i llatina) i que es poden rastrejar fins les seues expressions més antigues. Així doncs, cal remuntar-se a les primeres expressions literàries gregues, els textos homèrics i, més concretament, els d'Hesíode, com a testimoniatges explícits més antics d'aquests tòpics a la literatura grecolatina. Tot seguit destaquem alguns exemples:

---

7 Vid. Guia i Marín, J. (2010). On l'autor replanteja les qüestions de la composició, l'autoria i la cronologia de l'*Espill*.

8 Redondo, J. (2013: 185).

Exclamà amb forta veu Diòmedes, coratjós en el crit de guerra:
¡Retira't, filla de Zeus, del combat i de la lluita!
És que embrollar les covardes dones no t'és suficient?⁹

Hom. *Il.* V, 347-349

Aleshores el missatger Argifont introduí en ella
mentides i paraules seductores i creà un caràcter arterós
per voluntat de Zeus altisonant; després l'herald
dels déus li atribuí la parla, i anomenà
aquesta dona com Pandora, ja que tots els qui habiten
els Olímpics palaus l'obsequiaren amb presents,
desgràcia per als homes que s'alimenten de pa.

Hes. *Op.* 77-82

Que cap dona de natges ben empolainades enganye el teu seny,
avorrint-te amb la seua xerrameca
afalagadora, buscant la teua barraca; qui sucumbeix
davant una dona, sucumbeix davant els lladres.

Hes. *Op.* 373-375

Al primer text trobem un tòpic molt recurrent a la literatura grega: la covardia del sexe femení. En contraposició al que caracteritza el baró pròpiament dit, és a dir, la força física, el coratge, el domini de les passions, és característic de la cultura grega qualificar a les dones amb l'adjectiu *ánalkis*, que podem traduir com 'covard' i també com 'dèbil' i 'flux'. És a dir, es contraposa la força amb la debilitat, no només física, sinó també espiritual, intel·lectual. Tot seguit, l'obra didàctica d'Hesíode ens proporciona una valuosa informació sobre tòpics misògins i misògams, resultat de la influència de tot un rerefons cultural i social; referències que esdevenen *gamikà parangélmata*, és a dir, consells sobre el matrimoni. En efecte, Hesíode ens conta el mite de Pandora, la primera dona, ideada per Zeus com a càstig per la Humanitat i creada pel tità Prometeu¹⁰. El poeta beoci la presenta com a prototip de la dona, encarregada d'obrir pas al món a tots els mals mitjançant la seua gerra, oberta per una negligent i nociva curiositat. Aquesta història recorda en gran manera al relat del pecat original, situant Eva, la primera dona, com a causa de l'arribada de les desgràcies al gènere humà i la seua expulsió del Paradís¹¹. Com a

---

9 Fins que no s'indique el contrari, totes les traduccions del grec original són pròpies.

10 Prometeu es el filantrop tità que va crear l'ésser humà i li va donar el foc robat a Zeus, per tal de garantir la seua supervivència. Com a càstig, Zeus va manar encadenar-lo a una roca per tota l'eternitat per a que un àguila, animal consagrat al déu, devorara el seu fetge, que sempre es regenerava. Tanmateix, Prometeu fou alliberat per Hèracles, el qual es va compadir d'ell i va matar l'àguila. La història d'aquest càstig i les seues causes es troba a la tragèdia *Prometeu encadenat*, tradicionalment atribuïda a Èsquil.

11 Gènesi 3, 6-24.

dona original, Hesíode conta que posseeix ψεύδεά θ' αἰμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος, literalment 'mentides, paraules seductores i un caràcter arterós', qualitats que sobreixen entre les altres: bellesa, poder sexual, habilitat pel que fa a les tasques femenines. Seguidament, el mateix Hesíode situa a la dona en una posició pitjor que la dels lladres, alertant els receptors sobre el seu poder de seducció. En trobem, doncs, un altre tòpic recurrent: la dona que mitjançant la seua astúcia empra el seu potencial sexual per tal d'aconseguir fer mal a l'home. Així concloem que la dona és per natura un ésser dèbil i covard, però aquestes qualitats són superades per la seua astúcia i el seu poder de seducció.

Com hem dit anteriorment, els tòpics misògins presenten una palesa continuïtat arreu de tots els gèneres literaris grecs, per la qual cosa aquests no són exclusius de cap d'ells, sinó que els podem rastrejar en les més diverses manifestacions literàries. A continuació, hem seleccionat diversos fragments i passatges extrets de la lírica i de la tragèdia amb els quals farem evident aquesta fixesa:

Dos són els dies més plaents de la dona, quan t'hi
cases i quan te l'enduus un cop morta.

Hippon. fr. 68 West

A aquest fragment del poeta iàmbic Hiponax d'Efes insisteix en la imatge de la dona com a font d'infelicitat per a l'home, al qual només fa feliç en dues ocasions: quan es casen i quan ella es mor. Aquest fragment el podem comparar amb un del tràgic Queremó, el qual tracta la mateixa idea:

És millor enterrar la dona que casar-s'hi

Chaerem. fr. 32 Kannicht *Incertae fabulae*

Tot seguit, aquesta consideració de la dona com gran calamitat la trobem també a l'obra d'altre poeta iàmbic, Semònides d'Amorgos, del qual conservem l'anomenat *Iambe de les dones* (fr. 7 West). Aquest extens text conté un catàleg dels diferents tipus de dones, a les quals va comparant amb determinats animals pel seu comportament instintiu. La misogínia d'aquest fragment és força evident i tracta pràcticament tots els tòpics que la tradició cultural i social atribueix a la dona: l'afició a la beguda, la gola, la covardia, la maledicència, la luxúria, la

vagància, etc. Com dèiem al respecte d'Hesíode, aquests tòpics són també misògams i esdevenen consells sobre el matrimoni, *gamikà parangélmata*. Semònides aconsella indirectament que cal buscar la dona adequada, que seria la dona-abella, per a poder aconseguir un casori feliç; tanmateix, com que el fragment es troba incomplet, no podem saber si el poeta després fa realment palès aquest consell o no.

3. Misogínia a L'Espill i la comèdia grega antiga: passatges i fragments explicatius

Cal dir que l'evolució que experimenta la comèdia grega antiga durant el segle IV a. C. arran tots els esdeveniments socials, polítics i culturals que es van succeir¹², va tenir com a conseqüència el progressiu protagonisme de l'esfera privada, és a dir, de l'àmbit domèstic, de manera que l'individualisme que representa l'*oikos* (el conjunt de la família i els seus bens) va guanyar el terreny que abans ocupava la col·lectivitat, la polis (la ciutat-Estat), que imperaven a la Comèdia Antiga. D'aquesta manera, els còmics estan més pendents dels problemes quotidians de la família de l'època, i el focus recau més sobre la figura de la dona, de manera que els tòpics i reflexions envers aquesta i el matrimoni es multipliquen¹³.

3.1. Misogàmia

Els clixés envers al matrimoni són sempre mencionats per personatges masculins i són essencialment misògams, és a dir, expressen una especial aversió al matrimoni, i sovint serveixen per a aconsellar els espectadors, a mode de *gamikà parangélmata* (consells matrimonials). Pel que fa a l'*Espill* de Roig, podríem dir que allò que resulta més cridaner i còmic és la segona part del llibre, on el protagonista conta la seua vida al costat de la seua promesa (la beguina) i les diverses esposes (la falsa donzella, la viuda i la novícia). La vida de Jaume Roig al costat de les dones, començant per sa mare, és pèssima; no serà diferent amb les esposes. Així, la misogàmia i

---

12 Especialment després de la devastadora Guerra del Peloponès (431-404 a. C.), que va enfrontar tota Grècia i es trobava encapçalada per Atenes i Esparta.

13 Gil, L. (1974)..

els consells envers al matrimoni, units a la misogínia, són els temes principals de l'obra de Roig. El tòpic de la desgràcia que suposa per a l'home el fet de casar-se i els consells que proporcionen els literats envers aquest són molt coneguts i força conreats a la literatura antiga¹⁴ i després a la medieval¹⁵, i en realitat són elements molt antics, com hem vist¹⁶. Pel que fa a la literatura grega el tòpic passa de l'èpica i la lírica iàmbica a la comèdia, on trobem diversos passatges i fragments als quals es posa de relleu que la muller és una calamitat per al marit, i els que opinen el contrari són uns infeliços ignorants:

Com a malvat, que li vaja malament al segon dels
mortals que es casà! Doncs el primer no cometé cap
falta: en aquest cas, no sabent ell com era la desgràcia,
prengué esposa; però qui la va prendre després es llençà
a si mateix, sabent-ho, a un mal evident.

Aristopho. fr. 6 K.-A. *Calònides*

Qui decideix casar-se, no ho medita bé,
perquè ho planeja i aleshores es casa.
En efecte, és la causa de moltes desgràcies per a la
vida. O bé un, al ser pobre i prendre esposa,
obté una ama, no una dona,
de la qual és esclau i pobre. Si, pel contrari, pren
una que no aporta cap dot, i ell mateix esdevé un
esclau, ja que per la resta haurà de mantenir no un sinó
dos. Però si la pren lletja ja no suporta viure,
ni de cap manera l'entrada a casa.
En canvi, un l'ha pres bonica: en absolut
serà més del marit que dels veïns; de manera que és
impossible apartar-se de la desgràcia.

Anaxandr. fr. 53 K.-A. *Incertae fabulae*

L'esposa és, doncs, qualificada com una desgràcia (*kakón*) per a tot aquell que pren la mala decisió de casar-s'hi. Així, veiem que qui pren esposa és un desgraciat perquè s'ha casat sabent a què s'enfrontava (Aristofont), de manera que qui ho fa no ho ha meditat gens

---

14 Destaquem ara la sàtira VI de Juvenal (ss. I-II d. C.), amb la qual el poeta llatí vol dissuadir el seu amic Pòstum de casar-se. També tenim els escrits didàctics i moralitzants de Joan Estobeu (s. V d. C.), la principal font de fragments de la Comèdia Mitjana i Nova sobre els temes del matrimoni (*Flor.* IV 22-23).

15 El trobem a altres obres, considerades fonts de l'*Espill*, com *Les lamentations de Mathéolus* de Jean Le Fèvre (1371-1372), el *Corbaccio* de Boccaccio (1354-1355), *Lo Somni* de Bernat Metge (1399), el *Corbacho* d'Alonso Martínez de Toledo (1438) o l'anònim *Les quinze joies de mariage* (s. XV). Cf. J Guia i Marin, op. cit., pp. 45-167.

16 Cf. Semon. fr. 7 West; Phoc. fr. 3 West. Hesíode, però, tot i que presenta la dona com un ésser nociu, considera que el matrimoni és un mal necessari, ja que només amb la participació de la dona es pot perpetuar la descendència. Per aquesta raó el marit ha d'escollir la dona adequada i educar-la com cal (*Op.* 695-706), doncs que el matrimoni siga afortunat o desgraciat depèn de les qualitats de la dona (*Th.* 610-613).

bé, ja que tant s'hi val si la dona té unes qualitats o altres, ningú pot fugir d'un mal com aquest (Anaxàndrides). A l'*Espill* trobem palesa la misogàmia del protagonista, que insisteix en el fet que l'esposa és la perdició del marit. Així doncs, la dona es comparada amb un carceller i suposa despeses, discussions, tristeses, i fins i tot, la mort del marit:

1) Com carceller, pres me tenia; ma homenia puis fon quitada 3140 e rescatada, jo reposí.	de sentir crits, remors, brogits, ve bregues braves ab les esclaves que foren meues.
2) Vell avançat, 4420 jo ja cansat de tempestats e malvestats, perquè em fartava me n'apartava 6490 e vituperis, hontes, despits, quals has sentits en lo passat. Vell acaçat, tu t'ho volguist, car no creguist lo Sau ans nostre, ara gran vostre apòstol Pau. 6500 En molta pau forest vixcut	3) Convé que sues, puis varieges e tant vaneges. Ara ploraves com te membraves dels impropis si el seu tengut consell haguesses, penes e presses t'hauries tolt. 4) 6604 Ja dius prendràs muller parenta: pus tost empenta de mort hauràs!

Tot i que l'esposa és un ésser molest (*ochlēron*), als següents fragments podem veure la idea de la muller com un mal necessari (*anáγκē kakón*). Ens trobem davant una visió no positivista, sinó conformista de l'esposa; tot i que aquests fragments es podrien classificar dins la idea de la unió matrimonial idealitzada (*gamiké koinōnía*), tema força conreat a la Comèdia Nova, a la qual pertany Menandre, i per altre literat grec d'Època Imperial, Plutarc¹⁷. Prendre esposa és, doncs, un mal necessari pels beneficis que en treus: la descendència i, per tant, la perpetuïtat de la família, la cura durant la malaltia i les honres quan un es mor (Menandre fr. 336 K.-A.). Per aquesta raó, és una desgràcia casar-se, perquè la dona posseeix tots els vicis dels quals parlarem a continuació, i també ho és no fer-ho, ja que qui no la té, no obté els bens que assenyala Menandre. D'aquesta manera, tot i que prendre esposa és una calamitat que l'home coneix d'avant mà, és

---

17 Cf. Plu. *Amatorius* 770a.

un procediment necessari per a obtenir els beneficis del matrimoni; més encara si l'interessat ha pensat bé qui va a mullerar i pren una dona obedient, assenyada, lliure de vicis, per la qual cosa serà afortunat (Epicarm fr. 269 K.-A.). Com hem vist fins aquest moment, la idea fonamental que en podem treure i que sembla estendre's arran tota la literatura grega és que la prosperitat del matrimoni depèn exclusivament de les qualitats de la dona i del nivell de felicitat de l'home, per la qual cosa cal que el futur espòs faça una bona elecció. Per aquesta raó, el fet de casar-s'hi és comparat amb un joc de daus: pots obtenir una dona xafardera i malbaratadora i ser infeliç, o de bons costums i lliure de vicis que porten l'infortuni a la llar (Epicarm fr. 269 K.-A.). Malgrat aquests detalls, aquests fragments són uns dels pocs testimoniatges positius sobre el matrimoni a la comèdia¹⁸. Pel que fa a l'*Espill*, per tot arreu trobem anomenada la màxima que Déu va dir a Adam i Eva: «Creixeu i multipliqueu-vos»¹⁹, que és el que precisament dóna santedat i valor al matrimoni. Per aquesta raó, el rei Salomó, molt entès en temes d'esposes, aconsella que, si Roig no pot mantenir la castedat, que es case i almenys faça cas d'aquest manament diví²⁰. La referència a la cura i atenció de la dona envers l'espòs malalt o mort, o la mare envers el fill, a excepció de la dona del cavaller català (I. I, 3), que malcriava i protegia tant el seu únic fill que el va convertir en un efeminat. Tot i que el passatge fa al·lusió a la protecció maternal, la referència és negativa perquè com que la protecció és desmesurada, té efectes nocius. però, no la trobem a l'*Espill*, ans al contrari:

Casar-se és igual a treure sorts tres vegades un sis
o un tres: si la prens ben disposada amb costums i lliure de
causar cap altre sofriment, seràs feliç en el matrimoni.
Però si li agrada el carrer, el xafardeig i és malbaratadora
no tindràs esposa, sinó infortuni assignat de per vida.

Epicarm. fr. 269 K.-A. *Pseudepicarmeus. Sentències*

Una dona balafiadora és una cosa molesta, no
deixa viure com vol qui l'ha pres; però en aquesta hi
ha un benefici, els fills; si qui la té cau malalt, el
cuida amb atenció, li donaria suport als infortunis, i
quan mor l'enterra, l'amortalla degudament. Fixa't-hi
en aquestes coses, quan algun fet quotidià et turmente.

Men. fr. 336 K.-A. *Incertae fabulae*

18 Pérez, J. (2013:158-161).

19 Gènesi 1, 28.

20 *Vid.* vv. 10170-10210. *Cf.* I C 7. 8-9.

1) 912 La gran fretura prest m'atengué, e em reprengué gran malaltia: mare ne tia no m'acolliren, ni mai bulliren ordi per mi.	2) Quan lo marit és ja finat, no els par pecat ni ésser vici, 6920 furt, lladronici, robar del mort.

3.2. La caracterització de la dona: semblances i diferències entre la comèdia grega i l'Espill

A la comèdia grega antiga la dona, sense fer cas de la seua condició social, és qualificada amb termes despectius que fan al·lusió a diferents vicis, els més destacats dels quals són l'alcauoteria, la malícia, la xafarderia, la golafreria, l'avarícia, la luxúria, l'alcoholisme, el coqueteig, el blasme, el malbarat. Cal dir, però, que aquests tòpics són aplicats a dones de classe mitjana o baixa (dones acomodades, dides, venedores, esclaves, heteres, prostitutes, ballarines, etc.); però no hi apareixen dones de classe alta ni joves o donzelles núbils, i a més a més aquestes últimes sovint són personatges muts²¹. Segons la teoria tradicional, a diferència de la tragèdia, els personatges de la comèdia són persones de classe mitjana i baixa, vulgars. Aristòtil els anomena «inferiors», en el sentit que no són déus ni herois del passat com els de la tragèdia, sinó persones normals i corrents de la ciutat i del present (Po. 1449a 31-32), per la qual cosa no és indecent ni indecorós presentar dones d'aquesta classe i atribuir-les-hi tots els tòpics que estem veient, doncs són part important de la comicitat de l'obra.

A continuació, exposem diversos fragments als quals es reflecteix l'afició a la beguda alcohòlica, l'abús del maquillatge i altres tècniques artificioses per ocultar el vertader aspecte, la golafreria, la desmesurada luxúria, la xafarderia i el malbarat:

---

21   Tipus còmic molt comú a la Comèdia Nova i després a la *palliata* llatina (Plaute, Cecili, Terenci). La donzella és sovint el fil conductor de la trama de l'obra, tot i que normalment és un personatge passiu i mut. La trobem, per exemple, a *L'Escut*, *El misantrop*, *La dona de Samos* i *El geni tutelar de Menandre*.

Lisístrata: Doncs bé, cal abstenir-nos del piu.
 Per què doneu la volta? Cap on aneu? Ei, vosaltres,
 per què premeu els llavis i negueu amb el cap?
 Per què us heu quedat pàl·lides? Per què us cau una
 llàgrima? Ho fareu o no ho fareu? O és que vacil·leu?
 Cleònica: No podria; mira, que continue la guerra.
 Mírrina: I jo tampoc, per Zeus! Mira, que continue la guerra.
 Lisístrata: Això ho dius tu, llenguado? Ara mateix
 has dit que ni que t'hagueren de tallar pel mig.
 Cleònica: Però d'altres coses el que vulgues; si fóra necessari,
 preferisc caminar pel foc; això més que el
 piu. Perquè no hi ha res així, estimada Lisístrata.
 Lisístrata: I tu què?
 Mírrina: Jo també m'estime més caminar pel foc.
 Lisístrata: El nostre sexe, calentíssim de dalt a baix!
 Amb raó les tragèdies tracten de nosaltres.
 No som res més que Posidó i barca²².

Ar. *Lys.* 124-193

Praxàgora: Destrossen els marits com abans,
 tenen els seus amants dins de casa com abans,
 es compren llepolies només per a elles com abans,
 estimen el vi pur com abans.

Ar. *Ecc.* 221-240

Jove: Tres voltes desgraciat! He de fotre'm nit i dia
 sencers una vella podrida i després, quan puga lliurar-me
 d'ella, de nou altra Friné amb un lècitos²³ a les
 mandíbules! És que no sóc desgraciat? Certament un
 home desventurat, per Zeus Salvador! i dissortat,
 perquè em tancaré en companyia d'unes feres així.

Ar. *Ecc.* 1098-1104

Carió: Depressa, depressa porta vi, ama, per a que tú
 també begues (t'agrada moltíssim fer-ho).
 [...]
 I abans que t'empassares deu còtils de vi, ama,
 Plutus s'havia aixecat veient.

Ar. *Pl.* 644-645, 737-738

Oh terrosa argila! Quin Tèricles un bon dia
 creà la eixamplada profunditat del còncau buit?
 No hi ha dubte que s'assabentà que la femenina natura
 no gaudeix amb copes menudes.

Eub. fr. 42 K.-A. *Campilió*

(A.) Estic resseca, Glice.
 (Glice.) T'estava donant vi aigua? (A.) I tant que si, aigua!
 (B.) Dos d'aigua, mama. (Glice.) I de vi quantes?
 (B.) Quatre. (Glice.) Vés a fer la mà! Havies de *servir vi a les granotes*

Pherec. fr. 76 K.-A. *Coriannó*

22 Proverbi que fa al·lusió a una obsessió. Les dones, doncs, estan sempre pensant en el sexe.

23 Tipus de vas utilitzat a la Grècia Antiga, normalment amb una finalitat funerària, per emmagatzemar oli perfumat destinat a la cura del cos. La referència és força graciosa, ja que vol dir que la mort els està molt propera, de tant velles com són.

Jove: Realment se't en podria treure algun profit, si algú et rentara.
Crèmil: Què dius! Ara encara es troba presentable per a la
venda, però si es renta tota eixe maquillatge,
veuràs claríssims tots els esquinçalls de pell!.

Ar. Pl. 1062-1065

Certament, en primer lloc, pel que fa als seus guanys i el saqueig dels veïns, totes les altres coses els resulten secundàries, i tramen complots contra tots. I quan ja viuen bé, acullen heteres novelles, que estan provant per primera vegada l'ofici; de seguida les remodelen, de tal manera que ni per l'actitud ni per la seua aparença ja no continuen essent les mateixes. Casualment una és baixeta: li han cosit suro a les sabates. Altra és alta: porta sabatilla de sola fina i apareix amb el cap aixecat cap al muscle: això li resta estatura. Una no té malucs: els porta cosits baix el vestit, de manera que els qui la contemplen admirats aplaudeixen la fina forma de les seues natges. Que té la panxa gruixuda: aquestes tenen uns pits dels que porten els còmics: prement-se'ls rectes separen el vestit de la panxa com si l'apartaren cap endavant amb uns pals. Una té les celles rogenques: se les pinten amb sutge. Resulta que una és massa morena: s'empastifa amb blanc de plom. Una és massa blanquinosa: es pinta amb coloret. Altra té una part del seu cos bonica: l'ensenyua. Té unes dents ben dotades: per força ha de riure, per a que els qui estan presents contemplen com espectadors com exhibeix la seua fina boca. I en cas que no estiga contenta per a riure, es passa tot el dia mantenint ben recta una fina rameta de murta dins els llavis, com precisament els cuiners deixen sempre els de les cabres cada vegada que els posen a la venda; de manera que obri els llavis ensenyant les dents a tothora, tant si vol com si no.

Alex. fr. 103 K.-A. *Isostàtion*

A continuació posarem de relleu algunes de les semblances més destacades entre aquests testimoniatsges i l'obra de Roig. En primer lloc, cal dir que a l'*Espill* no trobem tantes referències a l'afició a la beguda de les dones com a la comèdia grega, la qual cosa no vol dir que no hi estiguen presents. El gènere femení, en un acte desafiant com a feres desobedients i indomables, beuen amagades dels ulls dels esposos mentre acontenten la seua golafreria a les cases de banys, llocs moralment condemnables per la seua associació amb activitats pròpies de bordells. Tanmateix, aquest vici pot acabar malament, com va ocórrer a l'última dona del protagonista, la qual es va aficionar de tal manera amb el vi quan es va quedar embarassada per segon vegada (tot i que Roig declara no saber si la causa fou l'embaràs o el vici propi), que va caure dins el

trull i va morir ofegada. Aquestes serien, doncs, les referències més destacades envers el tema de la beguda alcohòlica a l'obra:

1) Sovint anava de nit al nou bany d'en Sanou, o d'en Suau; 2650 en lo palau de despullar vereu ballar, en bells tapits, aücs, salts, crits, ab ses veïnes. 2) Altra vegada 6330 que fon prenyada -la voluptat o lo prenyat, quan la hi mogué mai se sabé-, del vi novell del monestrell beure pres tema. Ple de verema era lo trull, 6340 al major bull e fortalesa. Sense perea, ella hi muntà,	perdius, gallines, pollets petits, juleps, solsits, ous ab gingebre, 2660 los durs ab pebre! Grec e clarea sense perea, la malvasia per cortesia en gobelets. bé n'apartà fondo la brisa. sens pagar cisa pens ne begué, e romangué lo cap ficat 6350 d'on apartat la brisa havia; lo cos tenia sobre la vora. Morí en mala hora de mort honrada, massa sobtada: no esperà el part.

En segon lloc, la luxúria desmesurada de les dones és un tema molt emprat a la comèdia grega, perquè les possibilitats còmiques que comportava eren molt grans. Així, la dona apareix com un ésser dominat a tothora pels seus baixos instints, i aquest desig creix a mesura que l'edat va avançant, com veiem al segon text seleccionat d'Aristòfanes. Les referències més interessants que hi podem trobar a l'*Espill* estan quasi totes exposades a les parts en què la beguina actua i la novícia parla de les monges amb les quals s'ha criat. Aquestes posseeixen una luxúria tan desmesurada que fins i tot arrastren o tracten d'arrastrar homes honrats cap a la depravació, que són normalment presentats com víctimes de les seues males arts. Tot seguit trobem quatre escenes de lascívia femenina, a les quals les monges intenten seduir un jove, dos sacerdots, un d'ells sant Vicent Ferrer, i un metge, amb uns resultats gens favorables per a les implicades. Al nostre treball hem assenyalat tres escenes que considerem força evidents i còmiques: al primer text trobem a la promesa del protagonista, la beguina, que té un *affaire* amb el capellà de la seua parròquia i tenen fins i tot un codi per a concertar els seus encontres sexuals; al segon tenim un resum de les accions de les depravades monges, i al tercer vegem una monja que tracta de

seduir un jove metge, a qui vol «esprémer ben fort el suc de la seua taronja», popular metàfora del penis i del semen. Podem dir que aquesta darrera escena tan patètica i còmica ens recorda molt a aquella a la qual pertanyen els versos 1062-1065 del *Plutus* d'Aristòfanes: una vella vol atreure de nou els seu jove amant, però la jugada li va malament perquè aquest la volia només per la seua riquesa, i ara que és ric només veu en ella una pansa fastigosa. Finalment direm que, tot i que la luxúria desmesurada no podríem tractar-la exactament com un eco de la comèdia grega, ja que el perill que encarna la dona pel seu poder sexual és un tema força antic que ja es tractat a l'Antic Testament, considerem que el seu ús còmic a l'*Espill* no pot passar desapercebut:

1)	Un capellà la combregava, hòstia dava sens consagrar, a mai fallar, cada setmana, 4010 com a terçana fent paroxismes. Ab certs sofismes ells s'entenien! Abdós venien al combregar davant l'altar de la capella. Portava's ella sa tovallola, 4020 ell ab sa estola, idolatraven. Puis alt parlaven perquè s'oís: «En paraís que desijam prest nos vejам!» «Ai, pare meu, fóssem-hi breu!» «Ja, filla mia, 4030 hui fos lo dia.» «Jo ja só presta. aquesta sesta jove polit. Dix en lo llit: «Jo gran mal tinc, dret a vós vinc, sé que em guarreu prest, si us voleu.» «On? –dix lo metge- 4080 És en lo fetge?» «No us ho vull dir, ja presumir ho deveu vós!» Dix colerós:	ja lla fruís!» Lo paraís que nomenaven e desitjaven era un llit pintat, fornit ab ses cortines.
	2)	Paren travetes e fan cimbells a jovencells e hòmens sants: 5610 caen-n'hi tants! Més que hom no creu! Fill és de Déu, més és que Papa lo qui n'escapa! Angelical és l'hom carnal, de carn eixint, en carn vivint, e no tombat 5620 coinquinat en tal ruïna!
	3)	Altra també 5800 escometé un metge prom de bon renom, Bé sou mal pràctic, 5820 més que fleumàtic. Àls dir no us puc: mai haureu suc si no feneu e no premeu fort la taronja!» Tal és la monja! «Qué us dic? Dormiu? Ja no us oïu?» Ell gens no es mou. 5830 «Vós Josep sou

«Si el mal no sé,	l'egipcià!
com lo guarré?»	Valencià
«Adivinau!	fosseu cuidava!»
Tant hi penseu?	

Seguidament, trobem el tema de l'afició de les dones als artificis cosmètics per tal d'amagar els seus defectes i fer del seu poder sexual una força encara més absorbidora. Hem destacat el fragment 103 K.-A. d'Alexis perquè és un exemple força clar d'aquest tòpic a la comèdia grega, tot i que està dedicat només a les heteres²⁴. A la comèdia es fa molta burla d'aquests intents per amagar els defectes físics, més encara si es tracta de dones velles, com les del passatge de *Les Assembleistes* d'Aristòfanes, per tal d'enganyar els homes, tot i que sovint el resultat és desfavorable per a les interessades, que acaben essent ridiculitzades. També trobem l'ús d'aquests recursos amb la finalitat d'aconseguir els seus propòsits, enganyant i dominant els homes mitjançant el poder del sexe, com veiem al text tret de la *Lisístrata*. En comparança, a l'*Espill* trobem alguns passatges destacats als quals podem veure la mateixa crítica i la mateixa burla que trobem a la comèdia grega antiga, tot incidint sobre el missatge moral que pretén transmetre l'autor mitjançant el savi Salomó: l'home ha d'evitar caure en la temptació que suposen els atractius de la dona i, si es veu dèbil, que considere que sota aquesta aparença atractiva s'amaga tota una col·lecció d'imperficcions:

1)	Si mai te tempta	llava'ls la cara
10000	la llur empremta	ab aigua clara,
	tan afaitada	fora tapins,
	e repintada,	mira què tins:
	per ta defensa	un vell monet
	dins què són pensa:	10030 o sarronet,
	veus-les lluent,	tot cap e cames.
	no tenen dents;	Doncs no t'inflames
	alcofollades,	per llurs pintures
	d'ulls afollades;	ni brodadures,
	per l'emblanquir	ni en faces déus,
10010	perden l'oir,	com los jueus
	e l'odorar	nostres antics:
	per l'ensofrar.	dels arreus rics
	Al cap grans banyes,	d'elles, tan bells
	dins han migranyes.	10040 -collars, anells
	Veus-les brodades	d'or, los foneren-,

24 Aquest terme vol dir, *companya*, i fa referència a les dones que es dedicaven a acompanyar els homes a determinats actes socials, als quals les esposes no tenien accés, com els banquets. Estaven encarregades d'amenitzar la vetllada, tasca per a la qual havien rebut una esmerada educació. Sovint mantenien relacions sexuals amb els qui acompanyaven, però no hi ha que confondre-les amb les prostitutes.

e dividades,	un déu se'n feren,
coa tallada,	idolatraren,
crenxa calada	bou adoraren.
fins a les celles.	Tu no adores
10020 Si et paren belles	ses alcandores
ab tals ufanés,	ni ses lligaces,
no te n'enganes:	per ses carasses
lleva'ls les robes,	ni lluent pell,
veges què hi trobes;	10050 menys pel cervell.

3.3. *Feres fembres*

Com hem vist pel que fa a l'èpica i la lírica, la dona és una calamitat i com a tal és anomenada fera (*thērion*) i és qualificada com desvergonyida (*amachōteron*, *anaschytōn*), odiosa (*anaidés*) i malvada (*ponērōn*). Cal assenyalar especialment el fragment 115 K.-A. d'Eubul, on el còmic utilitza el conegut recurs del catàleg i els *exempla mythologica* per a concloure que les dones dolentes abunden més que les virtuoses. Així doncs, compara conegudes dones malvades de la tradició mítica (Medea, Clitemnestra i Fedra), especialment famoses gràcies a la tragèdia, amb altres que destacaven pel seu virtuosisme i bon cor (Penélope i Alcestis). La conclusió a la qual arriba el personatge que parla és força hilarant, ja que es proposava parlar bé del gènere femení però al final afirma còmicament que els bons exemples prompte se li han acabat:

Cor de vells: No hi ha cap fera més invencible que la dona,
ni tan sols el foc, ni cap pantera és tan despietada

Ar. *Lys.* 1014-1015

No hi ha cap fera més desvergonyida
que la dona; ho puc afirmar per mi mateix

Alex. fr. 291 K.-A. *Incertae fabulae*

Cor de vells: No existeix home més sabut que Eurípides el
poeta, doncs no hi ha criatura tan desvergonyida com les dones

Ar. *Lys.* 368-369

Cor: Doncs bé, no hi ha en absolut cap desgràcia com les
dones desvergonyides per natura, llevat potser de les dones

Ar. *Thesm.* 531-532

Mal]

que mora de mala manera qui prengué muller per segona
vegada, doncs del primer no parlaré malament, ja que aquest
desconeixia, supose, la desgràcia, però l'altre sabia perfectament
que la dona era una calamitat.

Ai, tant de bo mora! És el millor de tots els bens.
Si Medea fou una dona dolenta, en canvi Penélope fou un gran negoci. Algú dirà que Clitemnestra fou malvada, hi contrapose la virtuosa Alcestitis. D'altra banda algú parlarà igualment mal de Fedra, però, per Zeus!, sense cap mena de dubte alguna era bona. Qui? Ai, desgraciat! Ràpidament se'm han esgotat les dones virtuoses, en canvi, de les malvades encara puc dir moltes.

Eub. fr. 115 K.-A. *Crisil·la*

El tòpic de la dona com a monstre i bèstia presenta una palesa continuïtat a totes les fases de la comèdia grega, tot i que el missatge moralitzador que aquesta imatge té a l'*Espill* perd força a la comèdia en benefici de la comicitat. No hem d'oblidar, doncs, que aquesta representació tipificada de la dona a la comèdia no és sinó un recull de tòpics culturals i socials molt antics, aprofitats per a crear una imatge còmica que el públic pugua reconèixer per a esclatar a riure. Seguint aquesta idea i basant-nos en els textos conservats, podríem dir que l'assimilació dels humans als animals seria un recurs comú a les representacions còmiques, especialment a les més antigues, i el seu objectiu primigeni seria fer riure; i el motiu és que el món animal i les concepcions tòpiques que es tenen sobre el comportament de cada criatura, considerades paradigmàtiques, permeten l'existència d'abundants possibilitats de fer caricatura de personatges individuals, estaments socials o col·lectius²⁵. Com hem vist quan parlàvem del fragment 115 K.-A. d'Eubul, el 22 K.-A. d'Anàxiles és força interessant, ja que és un catàleg de l'estil del Semònides, al qual es van comparant certes heteres amb determinats monstres mitològics (Quimera, Escil·la, Esfinx, Hidra, Equidna, Harpies, Caribdis, Sirenes), fent ús del recurs dels *exempla mythologica*:

Qualsevol persona que alguna vegada haja estimat una hetera,
és que seria capaç d'indicar una espècie més
criminal? Doncs, quin drac salvatge o Quimera que respira
foc, o Caribdis o Escil·la de tres caps, sobirana de gossos,
Esfinx, Hidra, lleona, Equidna i Harpies de raça alada,
iguala en superioritat aquesta menyspreable espècie?
Cap: aquestes sobrepassen totes les desgràcies.
És possible observar-les detingudament des del principi,
començant per Plangó, la qual, com la Quimera,
consumeix pel foc els estrangers.
Només un genet acabà amb la seua existència, doncs
desaparegué de sa casa arrastrant amb ell els mobles.
D'altra banda, els qui s'ajunten amb Sinope, no ho estan
fent amb l'Hidra? Aquesta és vella, però Gnatena ha
crescut al seu costat, de manera que quan s'ha fugit
d'aquesta queda un altra desgràcia més. I Nannio, per què

---

25 Foka, A. (2011: 56-58).

creus ara que és diferent d'Escil·la? No ofegà dos
acompanyants i encara tracta de caçar-ne un tercer? Però
la barca el va refugiar amb el seu rem de fusta de pi.
I Friné, no molt lluny d'ací fa de Caribdis, i després
d'haver-se fet amb el patró, s'ha empassat aquesta nau?
No és Teano una Sirena amb els cabells arrencats?
La mirada i la veu d'una dona i les potes d'una graula.
Es pot referir a totes les putes com l'Esfinx tebana, les
quals no contenen res de manera senzilla, sinó amb certs
enigmes, sobre com estimen, besen i tenen sexe de bon
grat. I ara «si tinguera una de quatre potes», diu, «o una
cadira», després «un tríode», tot seguit diu «una xiqueta
amb dues cames». En conseqüència, el qui ho entén
ràpidament se'n va, com Èdip, fent creure que no l'ha vist,
i només ell es salva de pura sort. Tanmateix els qui es
troben esperant ser estimats amb passió, els vents
ràpidament els aixequen i els arrossequen cap amunt. En
una paraula: cap de les bèsties és més depravada que l'hetera.

Anax. fr. 22 K.-A. *La canèfora*

Cal dir, però, que aquesta diatriba es troba dirigida a les heteres, dones que, com les prostitutes, tradicionalment es considera que vivien al marge de la societat, ja que no pertanyien a cap família i, per tant, no estaven protegides. Les dones *decents* no eren anomenades en públic, quan menys es parlava d'elles, més honorades eren. A més a més, les heteres i les prostitutes han de guanyar-se la vida amb el seu ofici, per la qual cosa abunden els passatges als quals es menciona que es passen la vida desplomant i fent mal a les seues infelices víctimes, com és precisament el que hem vist al text d'Anàxiles. Per aquesta raó podríem dir que és normal que les heteres i les prostitutes siguin les figures femenines i els objectes de burla més habituals i explotats a la comèdia. Pel que fa a l'obra de Roig, trobem tots aquests tòpics aplicats a les dones en general, que són anomenades «feres fembres» indomables, indomesticables i sense seny. Es tracta d'un exemple més de l'animalització de la dona que hem vist ben palesa a la literatura grega al llarg del nostre estudi. En comparança amb el fragment d'Anàxiles destaquem el tercer passatge seleccionat de l'*Espill*, on l'autor compara la dona amb el basilisc, animal mitològic especialment nociu, destacat pel seu verí i la seua principal forma de matar: converteix en pedra qui el mira als ulls. La dona, per tant, és vista com un ésser verinós maligne creat per a castigar els homes, tòpic que ja hem vist a Hesíode, i és un ésser del qual no se'n pot treure cap profit:

1) 2323 La novençana	romàs ufana,
com pagó vell	6630 e proveïda
mirant-se bell,	de saviea,
roda ben alta,	virtuts, bonea

- dels peus sa falta
nunca mirant.
- 2) Tota maldat,
poca bondat,
al mal promptea,
al bé perea,
de molt parlar
4400 e poc obrar,
molt envejosa,
superbiosa.
- 3) Doncs llur verí,
més que conjur
basalís pur.
Qui gens l'escolta
ajuda molta,
ops ha de Déu,
5900 perquè llur veu
prest la rebuig.
De mil, un fuig,
mas infinits
són qui sos dits
volenter oen;
tals prest se cloen
en llur eixàvega.
Qui en llur tàvega
mal punt és pres,
5920 mai per jamés
ne pot eixir,
ni es pot partir
llur mala amor
si el Creador
no ho fa per gràcia.
- 4) Al món no és
dona complida
Serp tortuosa
són e rabosa,
mona, gineta,
talp, oroneta,
mussol, putput,
gall, cutibut,
aranya ab tela,
7700 tavà, mostela,
vespa, alacrà,
e rabiós ca,
la sangonera
e vermellera,
Mosca e grill,
llebre, conill,
- e de seny clar:
no en cal cercar
car no n'hi ha.
- 5) No és en la terra
brutal tan fer,
l'hom –si ho sap fer–
no el domestique
e pacifique.
mas la malvada
6760 muller elada
fer corregible,
és impossible:
no es pot domar,
menys avear;
al llur poc seny
no hi val congreny,
derrocador,
trava, tortor,
art ni destrea,
6770 molt menys vellea.
Açó, vell trist,
tu bé ho has vist:
mil n'has tocades
e practicades,
tostemps fellones
com a lleones,
a tu senyores.
Ja les enyores?
E creus e penses
6780 que tu les vences,
tals feres fembres?
Per llurs usances
així diverses
7690 e tan perverses
obres e manyes,
són alemanyas.
drac, calcatrís,
tir basalís,
vibra parida
7710 e cantarida,
la onsa parda
e lleoparda,
lloba, lleona,
la escurçona.
Són llop de mar,
lo peix mular,
drac e balena,
polp e serena,
de milà coa

4. Podem considerar la comèdia grega com una possible font de l'*Espill*?

Pel que fa a la comèdia grega antiga hem vist una sèrie de testimoniatges als quals la dona és representada d'una manera generalitzada, atribuint-li una llarga llista de vicis i defectes, que fan d'ella un mecanisme clau per a fer esclatar la comicitat de l'escena. Així doncs, la dona és tipificada i caricaturitzada d'una manera específica, seguint les claus d'un rerefons cultural molt antic i establert, amb una continuïtat explícita al llarg de la literatura grega. Pel que sabem, els qui exploten aquest recull de vicis, creant escenes grotesques i còmiques, els poetes, i els qui els porten a escena, és a dir, els actors, són sempre homes, de manera que la visió que trobem del sexe femení a la comèdia grega és exclusivament de caire masculí; són els cànons d'una antiquíssima tradició fixada pels homes dins una societat dominada pels homes. Per aquesta raó, insistim en el fet que cal parar atenció al rerefons cultural i sociològic que s'amaga darrere aquests tòpics. Hem vist que l'*Espill* de Jaume Roig s'endinsa en una tradició força conreada i estesa al llarg dels segles XIV i XV, moment en què la dona passa a rebre el focus d'atenció dels literats, tant si és lloada com si és vituperada. Els tòpics amb els quals el sexe femení és caracteritzat responen, doncs, a dos fets fonamentals: es troben presents a altres obres de referència anteriors o contemporànies, considerades fonts de l'*Espill*, i fixen la dona en el seu paper en la societat de l'època.

Les versemblances entorn els tòpics de la comèdia grega i els passatges extrets de l'*Espill* que hem assenyalat són força evidents; tot i que no podem dir que la comèdia grega antiga siga una font directa de l'*Espill*. Costa creure que mossèn Jaume Roig haja tingut a l'abast els textos còmics, tenint en compte que durant l'Edat Mitjana Aristòfanes era poc conegut, ja que generalment només es coneixia per l'anomenada *triada bizantina*, constituïda per *Les Granotes*, *Plutus* i *Els Núvols*, comèdies a les quals les dones no tenen un paper destacat; i fins l'any 1498 Aldo Manuzio no feu pública la primera edició de nou de les onze comèdies conservades d'Aristòfanes²⁶. A més a més, els textos de la resta d'autors de la comèdia antiga o bé han estat transmesos d'una manera indirecta, a través d'altres fonts, o bé han estat redescoberts molts segles

---

26 Gil, L. (1995: 48-52).

després. Per tant, no podem considerar que la comèdia grega siga una font directa de l'*Espill*; sí ho seria, però, la literatura posterior que la va prendre com a una de tantes fonts d'inspiració, com seria el cas de la literatura satírica bizantina.

Així doncs, durant finals del segle XIV i la primera meitat del XV es produeix a la literatura bizantina l'apogeu d'una important tradició literària misògina, configurada i desenvolupada mitjançant una tradició cultural i literària molt més antiga, com és la que hem estat veient al llarg del nostre estudi, i esdevinguda molt abans de l'aparició dels textos occidentals més destacats relacionats amb aquest tema. Dins aquesta tradició més antiga, que generalment té un caire moralitzant i sapiencial, podem anomenar algunes obres com el *Recull de dites* de Ianis Georgidis (s. X), l'*Espill de l'aristòcrata* de Katakalo Kekaumenos (s. XI), o *Contra la vella amiga de fer la meuca* de Teodor Pròdrom (s. XII). Per fi trobem la literatura satírica, que també entra dins aquesta tradició misògina, i, tot i que aquest tema adquireix dimensions massa grans per al nostre estudi, citarem, però, algunes de les obres satíriques amb paral·lelismes més rellevants i evidents amb l'*Espill*. Destaquen, doncs, els poemes *Sobre un ancià, perquè no prenga donzella*, datada generalment entre els segles XV i XVI²⁷, i els anònims *Elogi de les dones* i *Elogi de les dones d'alt llinatge i de les més honorables mestresses*, obres transmises al mateix còdex i publicades ambdues sota el títol de *Espill de dones*, problemàticament situades en una data posterior a finals del segle XV²⁸. Aquesta última dada faria pensar que l'*Espill de dones* grec no pot ser una font de l'*Espill* valencià, però ha estat assenyalat que aquests textos reben una forta influència del poeta cretenc Stéfanos Sakhlikis, que va viure entre els anys 1331 i 1391, l'obra i vida del qual tenen moltes similituds amb Jaume Roig²⁹. Si seguim la tesi de J. Redondo, aquestes obres, doncs, serien fonts destacades del poema del nostre *Espill*, atès que hi ha nombroses analogies temàtiques, estilístiques i també lingüístiques entre diversos passatges d'aquesta obra i altres de l'*Espill de dones*. De la mateixa manera, trobem que l'estudi tracta

---

27 Si atenem la llengua emprada, Redondo afirma que la data de composició ha de situar-se a mitjan segle XIV. *Vid.* Redondo, J. (2009:131).

28 Les dades cronològiques indiquen que hauria de datar-se entre mitjan segle XIV i el primer quart del XV.

29 Ha estat la teoria més estesa, tot i que Redondo defensa que Sakhlikis és un més que probable autor. *Vid.* Redondo (2009: 134-136).

d'establir una sèrie d'hipòtesis sobre com haurien arribat aquests textos a les mans de Jaume Roig, no gens faltes de versemblança, amb l'objectiu de demostrar que la literatura satírica bizantina és un referent important del nostre *Espill*³⁰.

Cal dir, però, que trobar les ressonàncies exactes d'aquest gènere a la literatura satírica bizantina és un treball fora mida que queda sobrepassa aquest estudi i que pensem reprendre en el futur. Tot i així, el tractament dels tòpics dedicats a les dones té una palesa continuïtat a tota la literatura grega, dins la qual englobem la bizantina, com hem dit al començament del nostre estudi, per la qual cosa els mateixos tòpics misògins que trobem a totes les fases de la comèdia grega els podem trobar fàcilment a la bizantina, tal i com els trobem a la resta de gèneres literaris grecs. Podríem dir, doncs, que els ecos de l'antiga comèdia haurien sobreviscut a través d'altres gèneres literaris i èpoques fins arribar a les mans del mestre Jaume Roig, aprofitats en aquest cas per a explotar les seues possibilitats còmiques i alhora establir reflexions al voltant de la moral de l'època.

---

30 *Vid.* Redondo (2009: 147-148).

Bibliografia

- Carré, A. (2006). *Jaume Roig. Espill*. Barcelona: Teide.
- Foka, A. (2011). «Beauty and the Beast: Femininity, Animals and Humans in Middle Comedy», *Classica et mediaevalia*, Volum 62, pp. 51-80.
- Gil, L. (1974). «Comedia ática y sociedad ateniense II. Tipos del ámbito familiar en la Comedia Media y Nueva», *Estudios Clásicos*, Volum 72, pp. 151-186.
- Gil, L. (1995). *Aristófanés. Los acarnienses. Los caballeros*. Madrid: Planeta de Agostini.
- Guia i Marín, J. (2010). *Ficció i realitat a l'Espill. Una perspectiva fraseològica i documental*. València: Universitat de València.
- Pérez Asensio, J. (2013). «Consideracions sobre el matrimoni en els fragments de la Comèdia Mitjana i Nova» en J. J. Pomer, J. Redondo i R. Torné, (Ed.) *Misogínia, religió i pensament a la literatura del món antic i la seua recepció*, pp. 155-171. Amsterdam: Hakkert.
- Redondo, J. (2009). «L'Espill de Jaume Roig i la poesia satírica bizantina» en L. Pomer Monferrer, J. Redondo Sánchez, J. Sanchis i J. Teodoro (Ed.) *Les literatures antigues a les literatures medievals*, pp.127-153. Amsterdam: Hakkert.
- Redondo, J. (2013). «Observacions sobre les fonts de l'Espill de Jaume Roig» en J. J. Pomer, J. Redondo i R. Torné (Ed.) *Misogínia, religió i pensament a la literatura del món antic i la seua recepció*, pp. 185-212. Amsterdam: Hakkert.
- Rubió Vela, A. (1983). «Autobiografia i ficció en l'Espill de Jaume Roig. A propòsit de l'episodi en l'hospital», *L'Espill*, Volum 17-18, pp. 127-148.